

УДК 391.355.141-514.1

Цитування:

Карпов В. В. Національні традиції у військовій формі одягу України ХХІ століття на прикладі сорочки як центрального елемента українського народного костюма. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2022. № 3. С. 108–113.

Карпов Віктор Васильович,
доктор історичних наук,
декан факультету архітектури,
будівництва та дизайну
Національного авіаційного університету
<https://orcid.org/0000-0002-3446-9187>
vvkarpoff@ukr.net

Karpov V. (2022). National Traditions in Military Uniform of Ukraine of the 21st Century on the Example of a Shirt as a Central Element of Ukrainian Folk Costume. *National Academy Of Managerial Staff Of Culture And Arts Herald: Science journal*, 3, 108–113 [in Ukrainian].

НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ У ВІЙСЬКОВІЙ ФОРМІ ОДЯГУ УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ СОРОЧКИ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА

Мета роботи – дослідити роль найвідомішої складової частини народного костюма українського народу – сорочки у вітчизняній військовій уніформі початку ХХІ століття шляхом аналізу її застосування у вказаний період та в попередні історичні етапи як у військовому вжитку, так і в народному, оскільки український військовий костюм періоду сьогодення уособлює в собі традиції попередніх історичних періодів, починаючи з козацьких часів, коли він був уперше представлений в уніфікованому варіанті. Тому саме ця частина як народного, так і військового костюма становить науковий інтерес у межах здійснення нашого дослідження, з окремим акцентом на застосуванні сорочки в козацьку добу та в період сучасності. Цим зумовлені й хронологічні межі статті – від XVI–XVIII століть (існування Козацької держави) й до періоду сьогодення.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системного підходу, аналітичного методу, культурологічного аналізу. Задля вирішення поставлених завдань застосовано низку наукових методів, серед яких – історичний метод, порівняння та узагальнення, метод мистецтвознавчого аналізу. **Наукова новизна.** Вперше в сучасному мистецтвознавстві досліджено роль української народної сорочки як складової сучасного військового костюма, з'ясовано видове та функціональне різноманіття сорочки в часи козацтва; проведено комплексний аналіз значення сорочки для військових України початку ХХІ століття, у часи війни росії проти України. **Висновок.** Сорочка як найпоширеніший елемент народного вбрання водночас була й невід'ємною складовою частиною військового костюма українського козацтва. Цей елемент вбрання, пройшовши низку трансформацій, до сьогодні зберіг свій самобутній художній образ, функціональне призначення, регіональну й гендерну специфіку.

Ключові слова: традиційна сорочка, народний костюм, вбрання, одяг, військова форма, військовий костюм, уніформа, козацтво.

Karpov Victor, Doctor of Historical Sciences, Dean of the Faculty of Architecture, Building and Design, National Aviation University

National Traditions in the Military Uniform of Ukraine of the 21st Century on the Example of a Shirt as a Central Element of Ukrainian Folk Costume

The purpose of the work is to explore the role of the most famous component of the folk costume of the Ukrainian people – a shirt in the national military uniform of the beginning of the 21st century, by analysing its use during this and previous historical periods, both in military and folk use. Since the Ukrainian military costume of present times embodies the traditions of previous historical periods dating back to the Cossack era, when it was first presented in the unified form. Therefore, this part of both folk and military costume is of scientific interest within the scope of this study, with a special emphasis on the use of a shirt in the Cossack era and in the modern period. This also determines the chronological limits of the article, starting from the period of the 16th to the 18th centuries (the existence of the Cossack state) and to present times. **The research methodology** is based on the application of a systemic approach, an analytical method, and cultural analysis. To solve the tasks, a number of scientific methods have been used, including historical method, comparison and generalisation, as well as the method of art analysis. **Scientific novelty.** For the first time in modern art history, the role

of the Ukrainian folk shirt as a component of the modern military costume was studied, types and functions of a shirt in the time of Cossacks were clarified; a comprehensive analysis of the meaning of a shirt for military men of Ukraine at the beginning of the 21st century and during the war between Russia and Ukraine was conducted. **Conclusions.** A shirt as the most common component of folk clothing was at the same time an integral part of military costume of the Ukrainian Cossacks. Having undergone a series of transformations, this element of clothing has preserved its original artistic image, functionality, regional, and gender specifics to this day.

Key words: traditional shirt, folk costume, dress, clothing, military uniform, military costume, uniform, Cossacks.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що з 2014 року, коли зросла загроза територіальній цілісності України, а надто з початком повномасштабної війни Росії проти України в 2022 році, серед військових ЗСУ та волонтерських організацій, чия діяльність спрямована на допомогу з комплектуванням військових уніформою, зросла увага до традиційної сорочки, оскільки наявність традиційної сорочки, попри значні зміни в її загальному образі в період сучасності, є способом трансляції етнічної приналежності, поваги та гордості за свою країну. Цей феномен необхідно розкрити в науковому полі шляхом комплексного аналізу застосування сорочки в повсякденному житті українців попередніх історичних епох, козацтвом та військовими ЗСУ на початку XXI століття.

У мистецтвознавчо-етнографічному контексті специфіку сорочки як складника системи народного костюма дослідили Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова, Т. Ніколаєва та інші науковці. Символічне наповнення цього виду вивчав М. Селівачов. К. Матейко видала етнографічний словник, де систематизувала й описала видові різноманіття вбрання українського народу. У контексті сорочки науковиця виділила понад 20 назв сорочки з огляду на локальні варіанти крою, функціональне призначення та орнаментування цього виду натільного одягу [4].

Оскільки саме в період козацтва військова форма набула уніфікованого вигляду, а сорочка була її складовою частиною, до історіографічної бази нашого дослідження увійшли праці Є. Славутича, присвячені військовому одягу козацтва. До кола наукових інтересів, дотичних до теми статті, належать його публікації, присвячені військовому костюму в Українській козацькій державі, видам тканин у костюмах військової еліти й урядовців Української козацької держави та ін. Є. Славутич є упорядником уніформологічного словника, присвяченого військовому костюму в Українській козацькій державі.

Серед термінології, що висвітлює складові частини костюма козацького війська періоду

Гетьманщини, представлена інформація про сорочку, де цей предмет костюма визначений як «верхній одяг, одяг; сукняний каптан рибалок» [19 V: 358; 33: 107; 69 III: 724–725]) – «основна назва частини білизни, що вдягалася на корпус тіла» [6].

С. Шаменков у численних працях приділив увагу козацькому строю, висвітлив особливості комплексу військового вбрання та його окремих елементів, спорядження і загального образу козаків. Вчений визначив, що «сорочки, як правило, зрідка потрапляли в поле зору художників, рідко трапляються на зображеннях епохи та невідомі з археології, а тому важко сказати однозначно, який крій вони мали» [8].

Застосування національних традицій у військовому вбранні, поєднання українських мистецьких традицій та європейських напрацювань у військовому костюмі формувань першої половини XX століття вивчала Т. Юрова. До цієї теми звертався В. Карпов у публікаціях «Проблематика становлення української уніформістики в новітній період» [1] та «Однострої української армії» [2].

У ході подальшого вивчення історіографії теми нашої статті з'ясовано, що в українському науковому полі вкрай мало праць, присвячених ролі національної традиції в сучасному військовому костюмі України на прикладі народної сорочки. Переважна більшість відомостей із цього тематичного спрямування розміщена на численних інтернет-сайтах ЗМІ. Тобто на підставі аналізу історіографічної бази доцільно зробити висновок, що аспект сорочки в сучасній українській уніформістиці є малодослідженим та потребує вивчення.

Вивчаючи сорочку як елемент національної традиції військового строю України початку XXI століття, передусім слід з'ясувати витоки цієї складової частини військової форми з акцентом на козацькому періоді. Адже, незважаючи на те, що козацька військова форма уособлює традиції татарського, тюркського, монгольського,

польського, московського, турецького військового вбрання, беззаперечним є той факт, що транслює і національні традиції українського народного костюма. Це проявилось не лише у вдяганні тих чи інших видів одягу, а й у застосуванні видів тканин, способів декорування та вбирання, перейняття народних традицій у способах конструювання військового одягу тощо.

Проаналізуємо специфіку традиційної сорочки. Це домінанта чоловічого й жіночого вбрання, виріб щоденного вжитку та, водночас, один із найхарактерніших символів українського народу, визначник етнічної приналежності в різні етапи історії – на шляху побудови державності та в періоди її відстоювання. До основних ознак сорочки, незалежно від гендерного поділу, належать білий колір полотна (переважно конопляного, лляного), художня орнаментация (вишивка, мережання, ткацтво тощо), конструктивні особливості та лінії крою, що мають велике художнє значення. Згідно зі способом крою сорочки можна поділити на сорочки, що містять кокетку; сорочки зі вставками на плечах; тунікоподібні. Щодо художньої орнаментации, а саме вишивки як найпоширенішого її виду, існують монохромні, поліхромні та двоколірні сорочки.

У зв'язку з тематичною специфікою дослідження варто приділити окрему увагу народній чоловічій сорочці. За словами К. Матейко, крій такої сорочки можна впізнати за «за способом з'єднання пілок полотна на плечах» [4]. Вони зшивалися з 2, 3 або 4 відрізів домотканого полотна, залежно від його ширини.

Щодо козацької сорочки, то вона була функціональним елементом козацького військового строю як практичний натільний одяг, виготовлений з домотканого полотна (конопляного, лляного), заправлялась у штани та поділялась на кілька різновидів. Вона дещо відрізнялась від народної сорочки, що проявлялось у відмінності покрою. А також у спрощеному декорі: козацькій сорочці притаманна мінімізація орнаментування вишивкою. Тут слід взяти до уваги, що вона зазвичай була майже повністю прикрита плечовим одягом (серм'ягою, жупаном (кафтаном), доломаном), що не потребувало

акценту на вишивці натільного одягу. Оскільки навіть улітку козаки одягались у полегшений варіант верхнього одягу, зокрема кобеняк.

Згідно з дослідженням Є. Славутича, існувала так звана «козацька» коротка сорочка, тунікоподібної широкої форми, з прямими, також широкими довгими рукавами, які збиралися внизу та були прикрашені вишивкою, а за застібку слугували гаплички чи гудзики. Вчений описує, що така сорочка «мала круглий ворот із глибоким грудним розрізом по центру (осьовим) і вузький сторчовий комір із прямими кінцями, який застібався шнурочком, протягнутим крізь прорізи петлі на кінцях коміра, або гудзиком» [6].

Іншим різновидом сорочки, за розвідками Є. Славутича, була так звана «польська», яка «на відміну від “козацької”, мала високий сторчовий комір, що навертався вузькою смугою на комір жупана, а на кінцях рукавів – широкі чохлаки (манжети)» [6]. Побутувала серед козацтва й «німецька» сорочка, пошита на кшталт сорочок, що були поширені в країнах Західної Європи. Її вирізняли гофровані манжети, розміщені на рукавах та грудях. Доцільно припустити, що така сорочка мала більш святковий ошатний вигляд, та її використовували представники козацької верхівки. Незважаючи на те, що козацька сорочка переважно не була копією народної української сорочки, варто врахувати, що над створенням вбрання козаків працювали окремі групи майстрів з пошиву сорочок, шапок, жупанів, каптанів, чобіт тощо. Вони були носіями народних традицій декоративно-ужиткового мистецтва та втілювали в козацькому вбранні образність народного костюма, зокрема й у сорочці. Це стосується не лише подібності покрою окремих різновидів цього козацького натільного вбрання, а й кольору полотна білого кольору. А також вишивки, хоч і вкрай стриманої, де проявлялись народні вишивальні техніки та їх різновиди, колірна гама й знаково-символічна система орнаментальних мотивів.

Не слід забувати про те, що козаки, заступаючи на службу, привозили з рідних домівок й традиційні вишиті сорочки, виконані згідно з локальним варіантом вишивки, крою,

Рис. 1. Плакат, створений до Всесвітнього дня вишиванки, 2022 рік

Рис. 2. «Бойові вишиванки», створені в м. Черкаси для українських військових, 2022 рік

Рис. 3. Сорочки, передані на фронт з Івано-Франківської обл., 2022 рік

гами кольорів тощо. Така сорочка, створена кимось із членів родини (або якщо козак був неодружений – дівчиною), виконувала оберегову функцію, нагадувала про рідну домівку, мотивувала до бою. Це знайшло свій слід і в народному фольклорі. Зокрема, у пісні «Ой полечко, поле» є такі рядки: «Один козак вбитий – багата родина, Другий козак вбитий – бідна сиротина. На багатім сині вишита сорочка, а на сиротині нема ні шнурочка».

У світлі сучасних військових геополітичних подій, що спричиняють загрозу

територіально-національній цілісності Української держави, саме до народної сорочки знову привернена увага, що розпочалося ще в 2014 році. Це пояснюється і тим, що вона, пройшовши значну трансформацію, на сьогодні знову набуває значної актуальності для військових як символ зв'язку зі своїм родом, батьківщиною, закриває потребу продемонструвати свою приналежність до української нації мовою народного декоративно-прикладного мистецтва. Вона підтримує моральний дух та виконує об'єднавчу функцію, гуртуючи представників військової сфери, які різняться за релігійними поглядами, мовною ознакою, соціальним статусом, віком тощо, але свідомо прагнуть етноідентифікуватись. Тож сорочка стала важливою частиною військової уніформи, хоч і не входить до числа обов'язкових її елементів, регламентованих відповідними нормативними актами. Сорочками військових укомплектовують як рідні, зі своїх родинних збірок, так і численні волонтерські рухи. Цей процес розпочався ще в 2015 році в м. Чернівці, коли Л. Воронюк і Т. Паращук оголосили соціальну акцію «Подаруй вишиванку захиснику», у межах якої завдяки майстрам народного мистецтва та всім небайдужим вдалось придбати понад 1000 сорочок і передати їх у зону проведення АТО.

У травні 2022 року до Всесвітнього Дня вишиванки (рис. 1), що пройшов під гаслом «Вишиванка – духовна броня українців» у різних населених пунктах України, також було проведено двотижневу акцію «Подаруй вишиванку захиснику» зі збору сорочок та коштів на їх закупівлю на фронт. Зокрема, в м. Івано-Франківську їх збирали в Центрі освітніх інновацій та передали тим, хто перебуває в лавах ЗСУ, на свято Вознесіння, 2 червня. У м. Коломия Івано-Франківської області з ініціативи Волонтерського центру також було проведено цю акцію.

У травні цього самого року в м. Черкаси творча студія під керівництвом О. Теліженко створила «бойові вишиванки» – військові однострої ЗСУ з вишитими геометричними орнаментами військового колориту (рис. 2). Автором ідеї став один з бійців територіальної оборони м. Черкаси.

У травні 2022 року волонтери з Одеської області під час відвідування військових на фронті з метою передачі необхідних речей подарували командирів 28 окремої механізованої бригади імені Лицарів Зимового Походу, полковнику Віталію Гуляєву вишиту сорочку.

Влітку 2022 року С. Варцаб'юк та Л. Свачук з с. Прокурава Івано-Франківської області створили 11 сорочок кольору хакі з орнаментами-оберегами, які на фронт передала волонтерка з м. Косів Івано-Франківської області О. Герасим'юк (рис. 3) [3].

У вересні в м. Калуш з ініціативи Л. Кирилович стартувала акція «Подаруй солдату свою вишиванку», під час якої тривав збір сорочок для поранених бійців, які перебували на лікуванні після отримання поранень у зоні бойових дій [7]. Із моменту нападу росії на незалежну Україну сучасний образ народної сорочки вкотре зазнав деякої трансформації, пов'язаної з тим, що її традиційне біле тло може зробити її непрактичним предметом для щоденного вжитку захисниками України, які перебувають у польових умовах. Також біла сорочка може перешкодити дотриманню маскувального режиму. Тож майстри зі створення цього елемента костюма тло змінили на «хакі», або ж відтінки захисного кольору. З урахуванням географічно-кліматичних умов, у яких відбуваються військові дії в південних та східних областях України, попитом користуються і футболки з вишивкою (виконаною вручну або принтованою) як наближений до народної сорочки вид одягу. За ініціативи представників ГО «Всесвітній день вишиванки» було розроблено «тактичну вишиванку». Вона виконана у формі футболки з короткими рукавами з бавовняної тканини, на яку нанесена машинна вишивка. За словами ініціаторів, такий виріб є комфортним у використанні у військово-польових умовах, вдало поєднується з військовим одностроєм, є довговічним та практичним водночас.

На основі вказаного вище можемо стверджувати, що низка цих та інших прикладів свідчить про два факти:

1. Об'єднання українського суспільства з метою підтримки бойового духу українських військових, де сорочка є інструментом такої взаємопідтримки.

2. Потреба бійців у такому елементі вбрання, що дає змогу підкреслити те, що вони захищають свою Батьківщину.

Висновки. У статті на прикладі сорочки як ключової складової частини народного вбрання українського народу висвітлено народні традиції у військовому костюмі України XXI століття. Здійснено загальну характеристику чоловічої народної сорочки, після чого з'ясовано, що, попри те, що козацький костюм був переважно східного зразка, існував чіткий взаємозв'язок з

народною утилітарною та мистецькою традицією. Виокремлено кілька різновидів сорочок, що побутували в козаків: так звана «козацька», «польська» та «німецька». Роз'яснено причини мінімізації вишивки на них, описано наявність традиційних народних сорочок у козаків як означника їх приналежності до свого регіонального походження і роду. У зв'язку із цим проведено паралелі між роллю сорочки в Козацькій державі й у військових періоду сучасності, коли через повномасштабну війну росії проти України виникла потреба у свідомій етноідентифікації, підтримці морального духу бійців, які захищають терени України від ворога. На прикладах доведено велике значення для українських військових цього елемента народного костюма як оберега, коріння якого сягає Козацької доби.

Література

1. Карпов В. В. Проблематика становлення української уніформістики в новітній період. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2015. Ч. 26–27. С. 397–404.
2. Карпов В. В. Однострої Української армії (1917–1920). *Військово-історичний альманах*. 2001. Ч.1. С. 110–121.
3. Лелик С. Вишиванки з Прокурави гріють домашнім теплом військових на фронті. *«Репортер»*. URL: <https://report.if.ua/statti/yak-vyshivanky-z-prokuravy-griyut-domashnim-teplom-vijskovykh-na-fronti-foto/> (дата звернення: 10.05.2022).
4. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний словник / НАН України, Інститут народознавства. Київ: Наукова думка, 1996. 196 с.
5. Славутич Є. Розвиток військового костюма в Українській козацькій державі і проблема використання військових традицій в сучасній військовій символіці Збройних Сил України. *Актуальні проблеми розвитку символіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України: матер. наук.-практ. семінару в Центральному музеї Збройних Сил України (Київ, 05 березня 2008 р.)*. Київ: ЦМЗСУ. 2008. № 1. С. 75.
6. Славутич Є. В. Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник / Інститут історії України НАН України. Київ, 2012. С. 46.
7. У Калуші вирішили започаткувати акцію «Подаруй солдату свою вишиванку». Радіо КалушFM. URL: <http://www.kalushfm.com.ua/news/prikarpattyu/u-kalushi-virishili-zapochatkuvati-aktsiyu-podaruy-soldatu-svoyu-vishivanku-fotovideo> (дата звернення: 09.05.2022).
8. Шаменков С. Одяг, військово спорядження та зовнішній вигляд козацької старшини середини – другої половини XVII ст. 2020. Стрій № 2, ч. 2. С. 35.

References

1. Karpov, V. V. (2015). Problems of formation of the Ukrainian uniformitarianism in modern times. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 26–27, 397–404 [in Ukrainian].
2. Karpov, V. V. (2001). Uniforms of the Ukrainian Army (1917–1920). *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 1, 110–121 [in Ukrainian].
3. Lelyk, S. (2022). Vyshyvanka (embroidered shirt) from Prokurava warms up soldiers on the front. «Reporter». Retrieved from: <https://report.if.ua/statti/yak-vyshyvanky-z-prokuravy-griyut-domashnim-teplom-vijskovykh-na-fronti-foto/> [in Ukrainian].
4. Mateiko, K. (1996). Ukrainian folk clothing: Ethnographic dictionary. The National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Ethnology. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Slavutych, Ye. (2008). Development of military costume in the Ukrainian Cossack state and problematics of using military traditions in modern military symbols of the Armed Forces of Ukraine. Current issues of development of symbols in the Armed Forces and other military formations of Ukraine: Materials of scientific and practical seminar in the Central Museum of the Armed Forces of Ukraine dated March 5, 2008. Kyiv: Central Museum of the Armed Forces of Ukraine, 1 (p. 75) [in Ukrainian].
6. Slavutych, Ye. V. (2012). Military costume in the Ukrainian Cossack state: Uniformological dictionary. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. The promotional campaign «Give a soldier your vyshyvanka (embroidered shirt)» is launched in Kalush. Radio KalushFM. Retrieved from: <http://www.kalushfm.com.ua/news/prikarpattya/u-kalushi-virishili-zapochatkuvati-aktsiyu-podaruy-soldatu-svoyu-vishivanku-fotovideo> [in Ukrainian].
8. Shamenkov, S. (2020). Clothing, military equipment and appearance of the Cossack foreman in the middle – second half of the 17th century. *Strii*, 2 (2), 35 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11.07.2022
Отримано після доопрацювання 12.08.2022
Прийнято до друку 18.08.2022*